

Horyna, Břetislav

**[Wunn, Ina; Urban, Patrick; Klein, Constantin.Götter – Gene – Genesis:
Die Biologie der Religionsentstehung]**

Religio. 2015, vol. 23, iss. 1, pp. [113]-116

ISSN 1210-3640 (print); ISSN 2336-4475 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/134558>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

**Ina Wunn – Patrick Urban
– Constantin Klein,
Götter – Gene – Genesis:
Die Biologie der
Religionsentstehung,**

**Berlin – Heidelberg: Springer
2015, 280 s.**

ISBN 978-3-642-55331-8.

Již po nějakou dobu nevedou religionisté pýtky o to, co je náboženství. Je to rozumné, poněvadž sváry o výměr „náboženství“ jen násobily nerozum. Věda však žije z tradičního přesvědčení, že musí obsahovat polemiky, diskuse, debaty, střety, souborj, *polemos* o sobě, jinak by nebyla vědou. Proto se v religionistice (opět) rozhořely se spory o to, jak náboženství vzniklo. Ačkoli také zde jsou postoje tím agoničtější, čím chabější mají argumenty, je přesto vyhlídka na religionistický přínos otevřenější než u definičních limitací pojmu náboženství. Uprostřed „definice“ se nachází *finis*, který v případě náboženství nikdy žádné dílo nekorunoval, spíš mu nasazoval bláznovskou čapku. Otázka, jak náboženství vzniklo, se proti tomu klade podle pravidel vši logiky: náboženství je fakt a jako takové patří do lidského světa, kde si ho lidé dál zpracovávají podle vlastních určení. V tuto chvíli nerozhoduje, k jaké představě reality se náboženství druhově přiřadí. To, že je fakt, znamená, že má realitu, a tu lze zkoumat ověřitelnými postupy rovněž co do jejího vzniku, příp. evolučních charakteristik. Už od prvopočátků evropské znalostní kultury platilo, že reálné definice jsou ty, jež stanovují specifický druhový rozdíl (*per genus proximum et differentiam specificam*); otázka po vzniku věcí, tzn. skutečností, faktů, věcí obecně, musí být nutně směřována jako otázka po druhovém rozdílu, protože ten udává, kdy a jak vznikla právě tato věc, odlišená od jiných věcí a specifická tím, čím je. Naopak otázka „proč?“, kterou se trápily snahy o definování pojmu náboženství v do-

mnění, že budou moci přejít od účelu k důvodu, se nyní neklade, alespoň ne jako vůdčí. Může zůstat ve hře, přesněji řečeno, v metafyzických hrátkách theologizujících konceptů religionistiky, jež se stále ohrazují proti požadavku na vědeckost jako diskriminačnímu opatření, ale víc než uspokojení ze spekulací neposkytne.

Odkud se vzala náboženství? Spadla shůry, nebo jsou přirozeným, tzn. přírodním, tzn. biologickým jevem? Jestliže mají náboženství základ v biologickém uzpůsobení člověka, pak se objevuje problém: Jak a za jakých podmínek vznikla? Vytýkla se? Pokud se vyvíjela a rozvinula se do široké palety druhů, jak vyhlíželo náboženství ve své zárodečné podobě, takřkajíc ve svém jednobuněčném stadiu? Může věda poznat evoluční zákonitosti, podle kterých by se řídil vývoj náboženství, jako se jimi řídí vývoj biosféry – pokud se vůbec něčím takovým řídil? Souhrnem, existuje něco jako biologie náboženství, jež v sobě subsumuje biologii vzniku náboženství?

V recenzované knize se tyto otázky kladou a odpovídají. Zkusmo, jak říká trojice autorů, vedená Inou Wunnovou, jež v sobě spojuje přírodovědecké a religionistické vzdělání (čtenáři *Religia* autorku znají ze studie Ina Wunn – Maiva Petry, „Kognitions-wissenschaftliche und ethologische Modelle der Religionsentstehung“, *Religio: Revue pro religionistiku* 14/1, 2006, 3-18), doplněná Patrickem Urbanem, odborníkem na fylogenezi a taxonomii plazů a objektivní, a Constantinem Kleinem, reprezentujícím theologickou religionistiku. Samozřejmě, že zkusmo: společně se vydávají do míst, kam není právě snadný přístup, a to ani metodicky, ani předmětně. Proto je kniha postavena jako pokus; ne jako shrnutí výsledků pokusu, ne jako popis průběhu a závěrů experimentu, ale jako pokus sám. V jeho zázemí lze najít různé hermeneutiky, které nemají funkci metody, ale obsahují motivy a popudy autorů k otvírání problémů, jimiž si život očividně neulehčí. Nejen z kontextu této knižky, ale rovněž z dalších prací zejména Iny Wunnové (mám na mysli její habilitační práci *Die Evolution der Religionen*, Hannover: Universität Hannover 2002, dostupnou online na adrese <<http://edok01.tib.uni-hannover.de/edoks/e01dh04/473535297.pdf>>,

[7. 1. 2015]), ale i celé trojice („Religionsethologie – die biologischen Wurzeln religiösen Verhaltens“, *Zeitschrift für Religionswissenschaft* 22/1, 2014, 98-124) je patrné, že moderní rozumění je zjištění, že přes dlouhodobou a nepřeslechnutelnou rozumovou kritiku existují a působí náboženství nadále, s proměnlivou intenzitou, ale vždy. Jsou-li součástí přírodního vývoje, pak by mělo být možné najít v něm ten faktor (nebo faktory), který vedl k jejich vzniku a udržuje jejich vysokou evoluční adaptabilitu na nejrůznější formy existence člověka, které se v dějinách lidských kultur kdy objevily. Existuje takový?

Pokud byly kladeny uvážlivě, měly ambiciózní otázky ve vědě vždy výsadní postavení. Nedá se říci, že by pokusu o zjištění druhové příslušnosti náboženství chyběla ctižádost; nejde při něm o nic menšího než o doložitelnost evolučního původu určité formy lidského vědomí, která je v tomto smyslu srovnatelná s mnoha dalšími formami (uměním, vědou, ideologií, ad.), u nichž se, alespoň pokud moje přibližné znalosti sahají, analogické otázky neotevírají – výzkum biologie ideologií nebo genetické zakotvenosti vědy patrně neprobíhá. Proč potom náboženství, jehož výzkum není ničím snazší, a na druhou stranu, není ani ničím prokazatelným důležitější, přínosnější a nezbytnější? Jakýsi starý aforismus říká, že ideje nemohou za to, co z nich lidé udělají. S pravidelností příslovečně železnou dělali lidé z idejí nástroje k útisku druhých lidí a tvrzení, že ideje jsou tím nejkonfliktnějším, na co se lidé během svých dějin zmožili, se právě snadno vyvrátit nedá. Zde je zřejmý důvod, proč se předestírá další stránka ideje náboženství: náboženství je jakožto forma vědomí konfliktní, nesrovnatelně s jinými formami (kvůli uměleckému kánonu se války nevedly a kvůli různosti filosofických škol inkvizice nevznikla), a nadto je sklon k antagonističnosti a hegemonialismu kontinuálním znakem dějin náboženství. Ctižádost pokusu o biologii náboženství pak spočívá ještě v něčem jiném než v dotažení dnešních kognitivních a evolučně psychologických kompozic vzniku náboženství ke konkrétnímu návrhu, který bude možné dál diskutovat. Tkví v domněně, že prostřednictvím vědy lze eliminovat emocionálně

vedené debaty ohledně víry, které jsou setrvalé a nepopíratelně účelově vyhocovány a mediálně předkládány jako obraz současného poznání náboženství. Taková domněnka je ale bezdůvodná – ani spolehlivý průkaz biologie náboženství neomezí konfliktní potenciál náboženství a nedá se ani soudit, že by mohl mít bezprostřední vliv na náboženskou sebeidentifikaci osob. Postoje „být v pravdě“ se zjištění, že jde o výsledek přirozené evoluce, zafixovaný do genetických dispozic, nedotýká ani v nejmenším. Poznání přirozeného původu jeví nemění jejich projevy, ale vytváří nanevýš jiné podmínky pro jejich využitelnost, které už komplexně poznat nedokáže. Sem se soustřeďují rizika kognitivní vědy. Mezi vědceky doloženým zjištěním, že náboženství jsou jedním z mnoha produktů přírodního vývoje, a faktem, že jsou rovněž součástí společenského kulturního vývoje, neexistuje spojnice. V prvním případě jsou výsledkem, v druhém aktivním aktérem, činitelem, tvořitelem, jehož pochopení závisí na otázce „proč?“, na kterou neodpoví žádná biologie. V kvantové mechanice se používá dobře zdůvodněný pojem „objektivní náhody“ – může být inspirací pro religionistiku?

Pokus o biologii náboženství, předložený jmenovanými autory, jde proti hlavnímu proudu současných kognitivně-vědných bádání v tom ohledu, že se metodicky soustřeďuje na výzkum chování. Náboženské chování vysvětluje důsledně z hlediska etologie, biologie chování a psychologie. Za rozhodující činitele raného rozvoje religiozity považuje teritoriální chování a obranu před nebezpečím, vnitrodruhovou agresi a ritualizaci. Dále k nim přičítá překonávání strachu, vytváření různých forem pro řešení konfliktů a kulturní evoluci jako pokračování biologické evoluce. Text se výrazně straní spekulací: nástin, možná i přehled vzniku náboženství se drží prokazatelných biologických základů, na kterých staví poznatky o jevových formách a dějinách chování, které označujeme jako náboženské. Takový je zhruba obsah knihy, kterou člověk bere do ruky a hledá stranu, na níž se dočte, kdy a jak vzniklo náboženství. Ačkoli by jiné očekávání vyvracelo smysl této knížky, od počátku je patrné, že se kromě jiného vyžaduje po čtenáři také jistá umírněnost.

Především neumožňuje výběrové čtení, kdy si můžeme nalistovat hlavní pasáže a ostatní přejít. Důležité je přečíst všech třináct podle prvního soudu zdánlivě nesourodých kapitol, jejichž sled začíná od výzkumů projevů strachu paleolitického člověka, pokračuje přes teritorialismus neandertálského člověka, fenomén smrti, hájemství symbolů neolitického *Homo sapiens*, vznik stálých sídel, pohřební rituály, ujasňování představ o podobě bohů, a ústí po popisu božského panteonu v izraelském exkluzivním monoteismu. Toto řazení je poněkud nešťastné, protože evokuje staré religionistické hierarchie v dějinách náboženství, vytvářené po linii od nejjednoduššího k nejsložitějšímu. Bylo by chybou, kdybychom četli recenzovanou práci podle této perspektivy: neobzahuje ji. Metodologicky je na zcela odlišné úrovni, kde se vytvářejí dva velké problémové celky, první tvořený první až čtvrtou kapitolou a druhý sestávající z problematiky šesté až třinácté kapitoly. V prvním se jasně a i pro laika v archeologii nebo v pravěkých technologiích přehledně vymezují biologické základy, na kterých vyrostl první symbolický systém, jenž se dnes označuje slovem náboženství. Druhá oblast se věnuje vnitřní dynamice rozvoje těchto systémů až po historicky známá náboženství. Mezi oběma celky leží a funkci spojnice plní pátá kapitola, která seznamuje s metodologií a teorií, podle které autoři postupovali, když si buďovali vědecko-teoretický fundament pro zdůvodnění přechodu od prvotního symbolického systému k takovým způsobům chování, které už mají jednoznačné charakteristiky náboženství. Tuto strukturu knihy je nutné ocenit. Nejenže ukazuje na promyšlenost celého sdělení, ale také významně pomáhá autorům, aby se dostali za limity současné kognitivní religionistiky, neuroetologie a evoluční psychologie náboženství. Tyto výzkumné postupy skutečně umožňují, například prostřednictvím experimentálních simulací procesů vnímání nebo výzkumů mozku, aby religionisté získávali vzhled do citění a myšlení lidí, odkud mohou čerpat poznatky, které jsou pro porozumění náboženství víc než zamyšlenihodné. Občas se jim ale stává, jako vždy v dějinách vědy, že v soustředění na vlastní výzkumný zájem opomíjejí ověřené poznatky, jimiž disponují

jiné obory, a tím si samy vytvářejí překážky bránící v postupu k vlastním otázkám, v případě kognitivní religionistiky (jež v tomto ohledu aspiruje, alespoň podle mého soudu, na šampióna ve vyhledávání bludných kořenů) na problém, kdy, jak a proč vzniklo náboženství. Tomu má podle tvůrců biologie vzniku náboženství zabránit metoda, která se odráží v usoustavnění knihy: do výzkumu se metodicky začleňují poznatky archeologie a biologie, které zamezují tomu, aby se znalosti týkající se religiozity současného člověka (protože kognitivní religionistika jiným „výzkumným materiálem“ než mozkem současníků nedisponuje) přenášely na historii per analogiam a usuzovalo se z nich na implicitně náboženské chování během evoluce náboženství. S indikátory, které poskytuje (nejen) archeologie, se musí kognitivní religionistika srovnávat až zpětně a nemá prostředky, aby mohla zaručit, že neupadne do vnitřních rozporů. Ve vzduchu tak zůstávají viset oba největší otazníky, které měly být kognitivně vědným způsobem odstraněny: nedá se ani přibližně označit, kdy a kde vznikly konkrétní odlišné jevové formy náboženství, stejně jako zůstane stranou dynamika vývoje nám známých historických náboženství. Pokus o biologii vzniku náboženství naopak začíná od těchto indikátorů (prvních paleoantropologicky zajištěných a potvrzených stop lidského chování) a přírodovědných, evolučně-teoretických biologických poznatků. Nestačí jen vědět, že se náboženství vyvíjela, tzn., že se neobjevila spontánně stylem „kde se vzala, tu se vzala“ v té podobě, v jaké je známe. Patří k tomu také informace o předchůdcích dnešních a historických náboženství, z kterých se (a to už je vážný a důkazy vyžadující předpoklad) vyvinula. Jestliže se totiž vyvíjela, pak se tak muselo dít podle pravidel, která by měla být formulovatelná a intersubjektivně ověřitelná stejně jako jsou pravidla evoluce přírody.

Takže, kdy vzniklo náboženství? Abych autorům neukradl pointu, na kterou si musí přijít každý čtenář sám: bylo to podle jejich výzkumů a shromážděných dokladů později, než se lze dočíst v proslavených a svého času nedotknutelných spisech religionistických ikon. Eliadovská strašidla „dokonale utajeného posvátna“ obcházela pravěkem

snad ještě společně se šavlozubými tygry, jak se ale ukazuje, *Homo erectus* nebyl ještě ani tím tvorem, který by udělal krok k *homo symbolicus*, k člověku schopnému vytvořit si komplexní obraz světa prostřednictvím symbolizací reality. Také kultická jednání neandertálského člověka jsou označena jako „údajně kultická“ a toto zpochybnění je doloženo archeologickými nálezy, které se týkají zejména vážného znejistění ohledně otázky, zda neandertálci pohřbívali své mrtvé. Jak se prokázalo, vysoká koncentrace pylů u kostry nalezené v iráckém Šánidaru, která byla učebnicově interpretována jako důkaz květinové výzdoby hrobu „významného člena společenství“, jde na vrub mateřského instinktu pískomila perského (*Meriones persicus*), který tisíce let po nebožtíkovi sídlil mezi jeho kosterními pozůstatky a stavěl si tam hnízda. Pylová analýza u kostry Šánidar 4 byla provedena v roce 1969, devět let po jejím nález, ale přístrojové vybavení tehdy ještě nedovolovalo určit stáří pylových částic; dnes je naopak z nálezů přesně zjistitelné, v kterém ročním období se připravoval pískomil na šťastnou událost. Současné analýzy nepotvrzují, zda *Homo neanderthalensis* znal pohřební rituály a disponoval tak vysokou abstrakcí smrti, aby rozvíjel chování, které by bylo možné označit za nepochybně náboženské. Výzkumy Iny Wunnové ukazují, že spouštěcím faktorem mohla být spíš teritorialita. Aby si popolitost odkázaná zejména na lov zajistila co nejlepší podmínky přežití, musela si vyhrazovat poměrně rozsáhlá území a chránit je vlastnickými gesty. Ta jsou doložena už u primátů. Zda naši prapředkové drželi hlídky na okrajích „svého“ území, zpívali výhrušné písně zahánějící případné uzurpátory či chovali se ještě nějak jinak, není samozřejmě zjistitelné. Co se ale zjistilo, je skutečnost, že neandertálci zahrabávali na označených místech hlavy svých mrtvých, oddělené od těla a často překryté kamenem. Bylo to jednání naprosto demonstrativní, a jak se domnívá autorka, dávalo najevo víc než jen pietu nebo pouhé odklízení mrtvol. Když se nálezy přenesou na mapu, ukazují jejich rozmístění, že obklopovaly oblast, uvnitř které se nacházejí odkrytá sídla pralidi. Byly to první formy chování, které měly ráz kultu předků? Praxe deponování lebek

za týmž účelem je doložena rovněž moderními kulturně antropologickými výzkumy na Nové Guinei a v Africe. Náboženství tak mohlo začít vznikat jako jednání, které potvrdzovalo legitimitu vlastnictví území, zděděného po předcích a předky také chráněného. Deponování lebek se rozvíjelo dál, je doložené v palestinském Jerichu a v anoltském Čatal Hüyük, tedy v časovém rozmezí od zhruba 60 000 až 6 000 let př. n. l., v jehož závěru má již nepochybně náboženské charakteristiky. Někdy v této době a pravděpodobně kvůli zajištění materiálních podmínek přežití vzniklo náboženství. Pro podrobnosti odkazují k recenzované knize; stojí za to.

BŘETISLAV HORYNA

Therese Rodin, The World of the Sumerian Mother Goddess: An Interpretation of Her Myths,

(Historia Religionum 35),
Uppsala: Acta Universitatis
Upsaliensis 2014, 350 s.

ISBN 978-91-554-8979-3.

Pôvodne dizertačná práca *The World of the Sumerian Mother Goddess: An Interpretation of Her Myths* je výsledkom dlhoročného bádania švédskej sumerologičky Therese Rodinovej, ktorá vo forme knižnej publikácie vyšla v nakladateľstve Uppsalskej univerzity (*Uppsala universitet*) v poradí ako 35. zväzok edičnej rady *Historia Religionum*. Ako už samotný názov napovedá, štúdia je zameraná na koncept sumerskej bohyně matky v mytológii starovekej Mezopotámie. Autorka si zvolila za cieľ zmapovať bohyňu v dvoch konkrétnych sumerských mýtoch – *Enki a Ninchursag* a *Enki a Ninmach*, no pri ich interpretácii využíva aj ďalšie relevantné texty. I keď sú zmienky